

Hans Kristian Rustad

”Og så stansa jeg litt, og så tenkte jeg”

Fascinasjon og tenkning i møte med moderne maskiner i Alf Prøysens ”Mot nye tider”

Abstract: The Norwegian author Alf Prøysen made use of a number of different media technologies in the production and distribution of his literature for children. But more than that, in some of these stories he also reflected upon modern technology in general. This is the case in his collection of short stories for children, Da jeg var liten (When I was a Child). Here Prøysen emphasises how child protagonists perceive modern technology such as cars, airplanes, and tractors, in a rural setting in the 1920s, with both fascination and anxiety. Still, at the end of the story the protagonist, Alf, exceeds both of these responses when he reflects on the “real” meaning of technology, and comes to the conclusion that nature can create miracles and do things that modern technology cannot. The article discusses how Prøysen’s presentation of modern technologies in Da jeg var liten can be regarded as literary techno-critique, arguing that the protagonist’s change of perception can be interpreted as a shift from what Martin Heidegger more in general has called “calculative thinking” to that of “meditative thinking”.

Keywords: Alf Prøysen, techno-critique, children’s literature, Martin Heidegger, technology

I fem sendinger på 1950-tallet i radioprogrammet *Da jeg var liten* forteller og synger Alf Prøysen om det å vokse opp på husmannsplassen Prøysen på Ringsaker. Fortellingen ble redigert og samlet i 1997 i boka *Da jeg var liten*. Boka inneholder de samme fem fortellingene som radioprogrammet, men med de nødvendige endringene som det medfører å flytte et innhold fra radio til bok, så som at man leser ord i stedet for å høre Prøysens stemme, og at man leser sangtekster i stedet for å høre Prøysen synge dem akkompagnert av gitarspill.

©2014 H. K. Rustad. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 3.0 Unported License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/>), permitting all non-commercial use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Citation: Barnboken - tidskrift for barnlitteraturforskning/Barnboken - Journal of Children’s Literature Research, Vol. 37, 2014 <http://dx.doi.org/10.14811/clr.v37i0.184>

I mye av Prøysens diktning spiller barndom en viktig rolle, og ofte presenteres en barndom der hverdagen er preget av lek, trygghet og harmoni. Fortellingene i *Da jeg var liten* handler om hva barna fant på i fritiden hjemme i Prøysen-stua, om morsomme hendelser med ulike dyr, om skolegangen på den tida, og om hva barn gjorde i friminuttet, eller når de arbeidet på potetåkeren. Én av disse fem fortellingene, "Mot nye tider", handler om den begynnende industrialiseringen av jordbruket i Ringsaker. Barna framstilles som tilskuere til eller brukere av nyere teknologi, så som bil, radio, tog, film og traktor. Vekten er lagt på barnas opplevelse av dette nye, en opplevelse som er ambivalent. Barna er dypt fascinert av maskinene og apparatene, samtidig som de også opplever dette nye som farlig og fremmed.

Jeg var veldig spent, og så gikk vi. Og det jeg fikk se var en traktor. Ja visst var det en traktor. [...] Jeg var ikke så imponert som unga trudde jeg skulle bli, for jeg kom plutselig til å tenke på no'. Jeg gikk og tenkte på vegen hjem. Hele tida da jeg så på den traktor'n, så tenkte jeg på flygemaskina, og så tenkte jeg på krystallapparatet. Så tenkte jeg på stumfilm, og så tenkte jeg på biler. Og så stansa jeg litt, og så tenkte jeg. Folk kæin nok laga traktorer, tenkte jeg. Folk kæin nok laga både bil og radio og flygemaskiner og tog og tunneler, tenkte jeg, men det rareste ta æilt er at det kæin vekse opp et havrestrå med tjue aks når en bære har putte ett frø i jorda! (Prøysen 65–66)

I denne artikkelen vil jeg se nærmere på hvordan moderne maskinteknologi blir presentert i fortellingen "Mot nye tider". Jeg vil da særlig vektlegge møtene mellom karakterene i fortellingen, som alle er barn, og de moderne maskinene. I disse møtene framstilles barna som fascinert av de nye maskinene og apparatene, men også som skeptiske og skremte. I kontrast til disse opplevelsene står avslutningen på fortellingen, der karakteren Alf vender oppmerksomheten vekk fra det som antakelig er bygdas første traktor, og mot jorden og kornet som er sådd. Gjennom fortellingen tematiserer Prøysen moderniseringsprosessen i Norge på 50-tallet, men fortellingene har også en sterk aktualitet i dag med tanke på økt oppmerksomhet mot økologi og økokritikk og den pågående diskusjonen om miljøforurensning og klimaendringer.

Teknologi i Prøysens diktning

Moderne teknologien står sentralt i mange av Prøysens viser og fortellinger. I fortellingene om *Teskjekjerringa* forekommer det biler og fly, og særlig i *Teskjekjerringa på camping* blir bilen viktig for at turen

som Teskjekjerringa og mannen legger ut på, skal bli realisert, men bilen blir også et element som påvirker fortellingens diskurs. I denne fortellingen er flere enkeltepisoder koblet tett sammen, slik at fortellingen er mye lengre enn mange av de andre fortellingene om Teskjekjerringa. Denne forskjellen kan ses i lys av bilens funksjon, som i kraft av å være et framkomstmiddel som transporterer Teskjekjerringa fra sted til sted og fra hendelse til hendelse, er med på å skape en temporal relasjon mellom de ellers enkeltstående hendelsene (Rustad 63–65). I radioprogrammet for voksne, *Det var da det og ikke nå*, seinere gitt ut som bok med samme tittel i 1978, minner Prøysen oss om teknologiens farer. I en av fortellingene, "Teknikkens vidunder, hændel og haustarbe", får vi høre om hjelpegutten som skulle trække halmen før den ble presset i trøskemaskinen. Hjelpegutten forsvant og ble seinere funnet død, pressa sammen i halmen som kom ut av maskinen. Og Prøysen forteller om den gangen ei jente mista kniven sin i maskinen, slik at den kom ut igjen i full fart og nesten drepte en mann. Eller i en tredje historie der Prøysen forteller om ei jente som fikk satt fast hårfletta si i reima på en maskin, slik at fletta og håret ble revet av "så ho sto att med et blodete hugu uta hår, skinnet flekt helt ned tel auebryna" (95). Et av hovedpoengene til Prøysen i *Det var da det og ikke nå* er å vise fram skillet mellom storbonden og husmannen, og kanskje også mellom det "ekte" jordbruksarbeidet og den begynnende industrialiseringen av jordbruket, og hvordan det moderne bekreftet og skapte nye klasseskiller. Likevel kan man også lese inn i framstillingen av maskinene et ønske om å vise fram andre og mer farlige sider ved maskinene.

Også i flere av hans viser er det mulig å lese ut en teknologi- og mediekritikk. I visa "Tango for TV" synger Prøysen om hvordan ungdommen ikke lenger har tid til å begå forbrytelser fordi de blir sittende inne og se på tv. Kritikken mot underholdningsmediet presenteres med ironi, der det egentlig er tv-en som er forbryteren som tar fra ungdommen initiativ og ungdomstid: "Vi får aldri leve det normale ungdomsliv / får aldri bruk for vårt private initiativ. / Vi skulle tømte en sjokoladeautomat, / men vi fikk aldri, aldri tid" (*Det er så vemodig mange viser* 77). I visa "Forfatterjubileum" er kritikken skarpere og rettet mot de nye medienes innhold som gir litteraturen og kunsten dårligere betingelser: "Dersom du har et våkent blikk / for pornoens nye salgsteknikk, / da får du pense over til ny erotikktaktikk, pornoen har tatt makta nå / den er det lønt å satse på, / det er ta meg faderullan det sikreste nå!" (136).

I *Da jeg var liten* er barndommen som litterær topos viktig, og i fortellingen "Mot nye tider" knyttes barndommen sammen med en refleksjon over hvilken betydning den moderne teknologien i begyn-

nelsen på 1900-tallet kan ha for forholdet mellom mennesket og verden. Så langt har det i Prøysen-forskningen vært lite oppmerksomhet rettet mot framstillingen av maskiner og teknologi. En studie med en beslektet tematikk er "Mrs Pepperpot and Modern Technology" (Rustad). Og om man utvider perspektivet noe, representerer Svein Slettans økokritiske artikkel "Down to Earth. Nature in the Mrs Pepperpot Stories" en tilnærming der framstillingen av relasjonen mellom mennesket og verden er definert av og bestemmende for hvordan vi tenker og handler i møte med omgivelsene, det være seg maskiner, dyr eller planter.

Fascinasjon og naturlighet

Prøysen skriver i innledningen på "Mot nye tider": "Det som du nå synes er helt naturlig, syntes jeg var fryktelig rart den første gangen jeg så det" (52). Innledningen markerer to ting som er viktig i denne sammenhengen. På den ene siden markerer den at fortellingen er etterstilt narrasjon. Historiene som her blir gjenfortalt, har skjedd for flere år siden. For det andre signaliserer denne måten å innlede på at de maskinene som var nye på landsbygda på Ringsaker på 1920-tallet, neppe framstår som fascinerende og underlige for barn i fortellerens samtid. I fortellerens samtid er disse blitt naturlige rekvisitter i hverdagen. Med innledningen setter Prøysen to persepsjonsmåter av teknologi opp mot hverandre: Teknologi som underlig, fascinerende og til tider skremmende, og teknologi som naturliggjort.

Måten som maskinene og apparatene blir presentert på, er betinget av barnas første møte med disse. Barna er fascinert av det nye, men avslører også en frykt. På den måten balanserer Prøysen opplevelsen av den nye teknologien: Det er en barnlig fascinasjon i møtene, men fortellingene minner også om at teknologien framstod som skummel og farlig, og kunne bli oppfattet som en trussel. Når en av storbøndene kommer kjørende med bil, roper barna henrykt: "'Å, der kjæm Skarsta'n'" (53). Men barna har også respekt for bonden og bilen: "'Vi går langt ut i vægveita, så hæin itte kjører på øss.' Jeg sa ingenting, jeg, for jeg var ute i grøfta for lengst" (54). Tilsvarende er også barnas opplevelse av fly, formidlet i en blanding av fascinasjon og frykt: "hadde vi sett ei flygemaskin, så snakke vi om det i lang tid. 'Maskina flaug rett over hustaka heme', sa vi. 'Å, nå jug du', sa de andre unga. 'Maskina flaug rett over taket heme, den. Vi satt inne, vi, og trudde maskina skulle ta med seg hele låvetaket'" (60). Som radiofortelling på 50-tallet om barndommen på 20-tallet, ligger det i "Mot nye tider" et ønske om å kaste lys over noe ved de moderne

maskinene, og persepsjonen av disse, som i fortellerens samtid ikke lenger er synlig, som vi ikke lenger legger merke til.

Det er ikke uvanlig at ny teknologi blir mottatt med både fascinasjon og frykt, og at teknologien ganske raskt, når den blir tatt i bruk, blir usynlig, hverdaglig og en vane for oss. Tom Gunning skriver i "Re-Newing Old Technologies" om hvordan persepsjonen av teknologi utvikler seg. Han ser for seg fascinasjon og familiaritet som to ulike måter å persipere teknologi på, men påpeker at disse to henger nøye sammen. Disse to er relatert til hverandre fordi de utgjør to stadier i den perseptive forvandlingen som finner sted i møte og omgang med teknologi. Det vil si at det nye gjerne blir sett på som fascinerende og kanskje rart, men at det nye etter hvert, når det nye ikke er nytt lenger, blir oppfattet som hverdagslig, kjedelig og naturlig, i noen tilfeller i så stor grad at vi ikke lenger legger merke til det.

At ny teknologi blir raskt utdatert, påpeker også Prøysen når han i innledningen på fortellingen minner om at det som en gang framstod som *rart*, i dag framstår som *naturlig*. Årsaken til denne raske forvandlingen kan godt forklares slik Gunning gjør. Han forstår fascinasjonen som en terskelerfaring: "Astonishment acts as a sort of threshold experience" (41). Den første fascinasjonen er nødvendig for å vekke nysgjerrigheten for og ønske om å utforske et fenomen, som i neste omgang er nødvendig for å få kunnskap om det nye. Når kunnskap er ervervet, har vi trått over terskelen og betrakter det som tidligere var nytt, som kjent og naturlig. En slik utvikling der den moderne teknologien framstår som naturlig, blir av enkelte oppfattet som en fare. For eksempel påpeker Martin Heidegger (*Discourse on Thinking* 50–51; *The Question Concerning Technology* xxvi–xxix) at vi da glemmer teknologiens egentlige mening, dens essens. Når dette skjer, er den teknologiske og instrumentelle relasjonen mellom mennesket og verden etablert og bekreftet, ifølge Heidegger.

Det som kan bryte opp teknologien som en "second nature", er teknologien selv i de tilfeller hvor den bryter sammen, eller på andre måter lar oss bli påminnet om dens farer. Det er slik at ethvert brudd ved teknologiens funksjonalitet, kan gjenopplive de glemte farer ved teknologien. Wolfgang Schivelbusch viser for eksempel i *Järnvägsresandets historia* hvordan jernbanen i sin tidlige fase ble oppfattet som en farlig teknologi som kunne forårsake ulykker (altså var tidlig teknologi gjerne forbundet med hvilken farer den kunne forårsake). Denne frykten var realistisk på grunn av de nye mulighetene for å kjøre "utenkelig" fort og de konsekvensene dette kunne få. Frykten synes å forsvinne omkring 1900-tallet, ifølge Schivelbusch, idet nye praksiser ble innført for de reisende. En slik praksis kunne være at

man som reisende benyttet tida til å lese framfor å tenke på de farer man utsetter seg for når man reiste med tog. Schivelbusch kaller slike praksiser for psykiske lag som dekker over gammel frykt og fører den reelle frykten inn i glemselen. Men dette psykiske laget involverer noe mer enn at frykten forsvinner gjennom ny kunnskap. Muligheten for ulykker, det faktum at de nye framkomstmidlene medførte en fare, er ikke eliminert, kun glemt.

Schivelbusch mener at de mer avanserte sammenbrudd ved teknologien medfører et brudd i den opparbeidede persepsjonen av teknologi som hverdagslig og naturlig. Bruddet skaper eller gjenskerper en bevissthet om de katastrofer som kan inntreffe. I "Mot nye tider" er maskinene og apparatene nye, og barna opplever det nye også som noe skummelt og farlig. Det synes som om Prøysen ønsker å gjenopplive bevisstheten om sider ved maskinene som man i fortellerens samtid kanskje ikke vier oppmerksomhet til fordi man er blitt fortrolig med dem. En slik påminnelse kan vi for eksempel lese ut av hendelsen der unga skal få skyss med storbonden Skarsta'n i hans nye bil. Bilen vil ikke starte og Skarsta'n må ut og sveive og sveive, uten at motoren starter.

Jeg sa ingenting, men jeg syntes det begynte å ryke så rart. Det rumla og ramla, og Skarsta'n sveivde. Sveiv og sveiv og sveiv og sveiv og putt-putt-putt... Så stoppa det. Men da blei jeg redd. "Slæpp meg ut att," sa jeg til Johannes, for jeg tenkte at kanskje bilen gikk før Skarsta'n kom inn, og ingen av oss kunne styre bilen. "Slæpp meg ut!", sa jeg. (55)

Bilen framstår her ikke først og fremst som et transportmiddel, men heller som en potensiell fare. Det er altså noe annet ved teknologien som viser seg enn det vanlige eller naturlige. Tilsvarende er det med opplevelsen av flyet:

Men en gang lekte jeg med nabounga rundt en brønn, og så datt en av gutta nedi brønnen. Akkurat da fikk vi høre flygemaskindur! Og vi andre kasta oss rett ned. Vi tenkte ikke på han som var i brønnen. Vannet gikk ikke lenger enn opp til arma på'n, så det var ikke så farlig, men han ropte og skeik. "Kom og hjelp meg oppatt, kom og hjelp meg oppatt! Je frys!" "Kast deg rett ned, nå kjæm det ei flygemaskin," sa vi og lå helt stille. Men han kunne ikke kaste seg ned, for da hadde han drukna, men det tenkte ikke vi på. (61)

Vi kan lese "Mot nye tider" som en påminnelse eller gjenoppdagelse av sider ved maskiner som på 50-60-tallet er glemt. Vi beveger oss

da fra en framstilling av teknologien som hjelpemidler som tjener bestemte funksjoner, for eksempel at den gir oss et bedre liv, til at teknologien framstilles som *avslørt*.

Kalkulerende og meditativ tenkning

Ifølge Heidegger ligger det i teknologiens natur ikke å framheve seg selv. Teknologien som verktøy trekker seg heller tilbake til fordel for det prosjektet som verktøyet skal tjene. Slike prosjekt kan være transport og forflytninger som i bil eller tog, det kan være underholdning av massene som i radioen, eller det kan være å pløye jord. Når teknologien arbeider, gir vi den ingen oppmerksomhet, skriver Heidegger. Den er forsvunnet, blitt usynlig. Den framstår da som det han kaller "ready-to-hand" (*zuhanden*). Når verktøy og maskiner derimot bryter sammen, dersom de av en eller annen grunn ikke fungerer, blir de plutselig bemerkelsesverdige og synlige. Dermed brytes persepsjonssyklusen, den som ifølge Gunning går fra fascinasjon og skepsis til vane, og teknologien frambringer noe annet, en annen sannhet, enn det den gjorde da den fungerte. Teknologien framstår for oss som «present-at-hand» (*vorhanden*) ifølge Heidegger, der den åpenbarer en annen sannhet ved seg selv.

Heidegger er i flere av sine tekster opptatt av hvordan mennesket kan opprettholde en uavhengig og fri relasjon til moderne teknologi. Hans teknologifilosofi er orientert mot hvordan mennesket kan leve med og i teknologien uten å ødelegge naturen: "without warp, confuse, and lay waste our nature" (*Discourse on thinking* 54). I denne sammenhengen presenterer Heidegger to ulike måter å tenke på: kalkulerende tenkning og meditativ tenkning. Den *kalkulerende* tenkning blir presentert som en tenkning som ikke har til hensikt å gi forståelse. Tenkemåten handler heller om å ta hensyn til og utnytte de mulighetene som ligger i en situasjon og i en kontekst (inklusive de moderne maskinene), og beregne hvilke nytte teknologien har for å tjene en bestemt hensikt. *Meditativ* tenkning er ifølge Heidegger den tenkingen som er basert på grunning, der vi stiller spørsmål ved og utfordrer umiddelbare oppfatninger om verden: "Meditative thinking demands of us not to cling one-sidedly to a single idea, nor to run down a one-track course of ideas. Meditative thinking demands of us that we engage ourselves with what at first sight does not go together at all" (53).

Heideggers bekymring ligger i at han mener å registrere en "flukt" fra den meditative måten å tenke på. Han skriver at "man today is in flight from thinking" (45), der "thinking" refererer til den virkelige

tenkningen, dvs. den meditative. Denne flukten ser han på som et resultat av to ting som henger nøye sammen: 1) framveksten av den moderne naturvitenskapen fra 1600-tallet av, og 2) framveksten av den moderne teknologien. Heideggers skepsis til den moderne naturvitenskapen ligger delvis i det han kaller dens mekaniske natursyn, og i at denne vitenskapen har fått dominere som bærer av sannhet om naturen og verden, som igjen påvirker hvordan vi mennesker forholder oss til naturen. Det er denne moderne teknologien som ifølge Heidegger er blitt bestemmende for menneskets relasjon til verden: "The power concealed in modern technology determines the relation of man to that which exists" (50). Den moderne teknologiens dominans medfører at andre perspektiver og sannheter ved verden ikke framkommer, men blir lukket og skjult. Slik blir naturen ifølge Heidegger underlagt vitenskap og teknologi: "Nature becomes a gigantic gasoline station, an energy source for modern technology and industry" (*Discourse on Thinking* 51). Det er altså ikke den moderne teknologien i seg selv som er en trussel, men hva den kan gjøre med vår forståelse og tenkning om verden. Slik Heidegger ser det utgjør teknologien et potensielt hinder for mennesket i å imøtekomme det han kaller en mer opprinnelig avsløring "and hence to experience the call of a more primal truth" (*The Question Concerning Technology* 28). Det er nærliggende å tenke at dette opprinnelige er knyttet til naturen, til naturens spørsmål og mysterier, samt til *phusis*, dvs. det som frambringes av seg selv, uten "ekstern" hjelp.

Heidegger forbinder den moderne naturvitenskapen og den moderne teknologien med den kalkulerende tenkingen, og beskriver denne som tankefattig, tankeløs, og som en overflatisk og kontinuerlig pågående prosess som hopper fra et fenomen til et annet: "For nowadays we take in everything in the quickest and cheapest way, only to forget it just as quickly, instantly" (*Discourse on Thinking* 45). Naturen ses ifølge Heidegger på som et energireservoar. Dette er et symptom på at forholdet mellom mennesket og verden er en *teknologisk* og *instrumentell* relasjon.

Heideggers to former for tenkning kan belyse relasjonen til maskinene slik den kommer til uttrykk i Prøysens "Mot nye tider". I begynnelsen av fortellingen ligger vekten på den umiddelbare fascinasjonen. Det umiddelbare er naturlig nok en motsats til det kalkulerende, men både den umiddelbare fascinasjonen og den kalkulerende tenkningen har det til felles at de vanskeliggjør eller hindrer den meditative tenkningen. I så måte skjules ubevisst eller bevisst det Heidegger beskriver som teknologiens vesen og dens egentlige mening. I fortellingen til Prøysen er det først mot slutten at vi kan ane

en refleksjon om teknologiens konsekvenser, betydning og egentlige mening. Her blir leserne invitert til en større grad av refleksjon over teknologiens vesen, dvs. hva teknologi er og hva den representerer utover å være et hjelpemiddel eller redskap.

Den teknologiske relasjonen mellom barna og maskinene, som vi delvis kan lese ut av fortellingen, blir brutt. Både teknologien og verden framstår for karakteren Alf på en annen måte som en følge av dette bruddet. Det er ikke lett å lese ut en slik advarsel hos Prøysen, men det ligger i "Mot nye tider" et ønske om å minne om andre sider ved naturen og verden omkring enn maskinene, samt å framheve en annen måte å forholde seg til omverden på enn den raske, umiddelbare fascinasjonen. Dette er en relasjon som ikke er teknologisk betinget. Den formen for persepsjon og tenkning som karakteren Alf møter traktoren med, og hans undring over det som skjer under jorda, og som gjør at det vokser opp tjue aks av ett frø, kan altså minne om det Heidegger kaller meditatív tenkning.

Her grubler og grunner karakteren Alf over naturen og dens mysterier. En slik grubling avslører en annen holdning til og forståelse av naturen og verden enn den teknologiske. I denne hendelsen ligger det en løsrivelse fra maskinene. Vendingen bort fra traktoren markerer en uavhengighet til maskinene og en frigjøring fra fascinasjonen over disse nyvinningene. Kanskje kan vi si at Prøysen her viser fram menneskets sanne natur, det vil si mennesket som ikke er blitt det av-menneskeliggjorte og instrumentaliserte mennesket, slik Heidegger fryktet. Det som kjennetegner karakteren Alf, slik han blir framstilt i møte med den moderne teknologien så vel som med kornet i avslutningen på fortellingen, er grublingen, dvelingen og den meditative tenkningen.

Teknologien sett "nedenfra"

"Mot nye tider" er en konstruert framstilling av barnas opplevelse av teknologi. Denne konstruksjonen kommer til uttrykk på to nivåer. Det ene nivået har å gjøre med den voksne fortellerens konstruksjon av et barneperspektiv, det andre nivået har å gjøre med forskjellen mellom historietid og fortellertid. Prøysen viser med barneperspektivet hvordan maskinene og apparatene kan fortone seg for barn. Åsfrid Svensen skriver at barnelitteratur som formidler barnets perspektiv på verden, "som helhet formidler en opplevelse av verden og livet sett nedenfra, snart i konkret og kroppslig forstand, snart billedlig forstått" (259). Hun påpeker at dette nedenfra-perspektivet er å finne i mye av Prøysens diktning for barn, og at

Prøysen på denne måten forsøker å få fram at virkeligheten fortøner seg annerledes sett i froskeperspektiv. I "Mot nye tider" kombineres den voksne fortellerstemmen med dialoger som representerer barna. Fortellingen har med andre ord et perspektiv som delvis er sett fra en voksen forteller som ser tilbake på sin barndom, og delvis er *som om* det er opplevelser formidlet fra et barns perspektiv.

Svensen påpeker at "blikket nedenfra" i litteraturen kan forstås som et fremmedgjørende eller underliggjørende trekk. Her kan verden og menneskene ifølge Svensen fortone seg "besynderlige, uforutsigelige, kanskje komiske, kanskje skremmende" (26). Svensen bygger her naturligvis på Victor Shklovskys teori om litteraturens måte å framsette noe kjent på en uvant måte, slik at oppmerksomheten rettes mot dette kjente og persepsjonsakten forlenges. Han skriver som kjent at "to make forms difficult to increase the difficulty and length of perception because the process of perception is an aesthetic end in itself and must be prolonged" (Shklovsky 20). Objekter opphøyes og transformeres fra noe ordinært og hverdagslig (som for eksempel er til nytte), til objekter som blir betraktet med ny oppmerksomhet. Underliggjøring er å framstille noe annerledes slik at vi undrer oss over objektet. Poenget til Shklovsky er at underliggjøringen bryter opp den automatiserte persepsjonen, noe som gjør at vi ser nye ting ved et objekt, og dermed får ny kunnskap om objektet.

I "Mot nye tider" framtrer de nye maskinene og apparatene som rare og unaturlige for barna. Måten disse framkommer for barna på, gjør at også opplevelsen av dem kan forstås noe fremmedgjørende eller uvante. Bilene blir for eksempel beskrevet som ganske annerledes enn bilder på 50-tallet: "De hadde sveiv i snuta og horn med ballong på, og når den som kjørte klemte på ballongen, sa det tut-tut." Og når barna går hjem fra skolen, hører de "ei rar låt" (min kursivering). Det er storbonden Skarsta'n som kommer kjørende i sin nye bil. Fortelleren minner også lytterne på at disse nå kjente og hverdagslige maskinene og apparatene hadde andre navn den gang de var nye. Radioen blir betegnet som krystallapparat, flyet blir kalt flygemaskin, filmen er stumfilm, og traktoren, forteller fortelleren, ble den gangen kalt for motorplog. Disse aparte begrepene som kan forstås som et forsøk på fremmedgjøring, kan også ha som funksjon å gi et mer autentisk bilde av opplevelsen av 1920-tallets maskiner og apparater. Ved å benevne maskinene og apparatene med "gamle" navn markerer Prøysen at disse maskinene og apparatene ble persipert annerledes den gangen enn det de gjør i fortellingens samtid. Slik framhever han tidsgapet mellom da og nå, mellom historiens tid og fortellingens tid.

En ganske så talende fremmedgjøring skjer gjennom metaforiseringen av traktoren. "Og det var rart å se hvordan den store tordivelen brumma og krabba seg framover jordet og dro sjølbinder'n og la etter seg mange glinsende gule kornband" (65). Nye maskiner blir gjerne metaforisert med begreper hentet fra naturen, altså der benevninger på kjente fenomener er vehikler. I dette tilfellet er det traktorens utseende og bevegelser som minner om ei bille, slik at det i persiperingen av traktoren framtrer et imaginært bildet av billa som krabber bortover jordet. Slik framheves noen egenskaper ved traktoren, mens de mer mekaniske og mer fremmede aspektene skjules.

Dersom fortellingen hadde handlet om maskiner som var nye på 50-tallet, det vil si på den tida hvor Prøysen forteller om disse, kunne vi konkludert med at metaforiseringen er et forsøk på å trekke det nye i retning av det kjente og familiære. Men i fortellerens samtid er altså ikke disse maskinene nye, og de oppleves ikke lenger som fremmede. Derfor er det nødvendig å se fremmedgjøringen og metaforiseringen i lys av framstillingsformen. I "Mot nye tider" blir maskinene som i fortellingens samtid er "second nature", fornyet igjennom måten Prøysen trekker dem fram igjen fra glemselen på. Fortellingen er et forsøk på å bryte med perspepsjonssyklusen og gjøre det kjente til noe nytt. Det blir med andre ord barnelitteraturens oppgave å påkalle oppmerksomheten mot noe som ikke lenger er nytt, reaktualisere kunnskap om maskinene og framheve noen egenskaper ved disse.

Barnelitteratur som teknologi-kritikk?

Fortellingen "Mot nye tider" ble formidlet på 50-tallet, i en tid da samfunnets forhold til moderniseringsprosessen og den teknologiske utviklingen var preget av sterk optimisme. Samtidig hadde man i disse etterkrigsårene friskt i minnet hvilke grusomme handlinger som mennesket kunne utføre ved hjelp av teknologien (se for eksempel Schieldrop).

Selv om Prøysen på ulike måter tok i bruk ulike medieteknologier i sin litterære produksjon og formidling, er det ikke en entydig og åpenbar fascinasjon eller skepsis til den moderne maskinteknologien som kommer til uttrykk i hans tekster, ei heller i "Mot nye tider". I denne fortellingen ligger det et interessant spill mellom det å være vendt framover og det å være vendt bakover. Tittelen "Mot nye tider" peker framover mot noe nytt, mens karakteren Alf i slutten på fortellingen vender ryggen til de nye tidene. Han vender blikket og tankene mot det tradisjonelle og varige, representert ved

naturen og jorden. Som Prøysen forteller: "Jeg gikk og tenkte på ve-gen hjem". Fascinasjonen er vendt *framover* mot det nye, mens tenkningen er vendt *hjemover*, det vil si mot det kjente. I lys av det ofte forekommende mønstret hjemme-borte-hjemme i barnelitterære fortellinger (Nodelman og Reimer 197–201) slutter denne fortelling- en tradisjonelt med hovedpersonens hjemkomst. Hjemmet gir her positiv konnotasjon. Prøysen viser fram det reflekterende barnet da det er på vei hjem. Hjemveien representerer således veien mot det kjente og trygge, og veien fra fascinasjon og "tanke-letthet" til grubling og mediterende tenkning. Det er her verdt å nevne at Heidegger minner om betydningen av ordet "dvele", som opprinnelig betyr å bli værende på et sted (*Poetry, Language, Thought* 146). Han viser hvordan betydningen av ordene *bygging* og *dveling* er koblet sammen gjennom det tyske verbet *bauen*. Det samme ordet dukker ifølge Heidegger opp i *bin*, som i "ich bin". Slik blir bygging og dveling knyttet til *dasein*, det vil si måter å være i verden på: "ich bin, du bist mean: I dwell, you dwell. The way in which you are and I am, the manner in which we humans are on the earth, is *Buan*, dwelling" (147). Dveling i denne forstand betyr altså noe annet enn å skape noe nytt. Betydningen av dveling blir hos Heidegger å ta vare på det som allerede er, altså å vende seg mot det kjente. Heidegger skriver at dveling (*bauen*) betyr "to cherish and protect, to preserve and care for, specifically to till the soil, to cultivate the vine" (147). Mens de moderne maskinene drar mennesket framover og gjør menneskets måte å være i verden på instrumentell, holder karakteren Alf igjen og blir værende på stedet. Han er "hjemme", og han dveler.

Hos Prøysen ligger det en implisitt kritikk av bejublingen av det teknologiske framskrittet og kanskje spesielt industrialiseringen av jordbruket og den instrumentelle måten å forholde seg til verden på. Prøysen minner om at menneskets evne til å bygge, ikke er nok. De moderne maskinene er ikke feilfrie. Bilene vil ikke alltid starte, radioen som *massedistribusjonsmedium* er ikke et *masseresepsjonsmedium*, og å se et menneske skrike på stumfilm, er å frarøve seeren halve sanseopplevelsen. Det er mye den moderne teknologien kan forenkle, men den kan ikke alene sørge for at det vokser opp tjue aks fra et frø.

Det at Prøysen i sine radioprogram forteller om de moderne maskinenes inntog i barndommen på 1920-tallet, signaliserer at dette inntoget oppleves som en sentral og viktig del av hans barndomse-rindringer. De er så viktige at han vil lage en fortelling om det som han formidler til barn 30 år senere, på 50-tallet gjennom radioen, et medium som i etterkrigsårene hadde en sterk oppsving, særlig når

det gjaldt program rettet mot barn. Prøysen synes med dette å tillegge litteraturen og radiofortellingene en viktig rolle i på den ene siden å minne barna om hvordan de moderne maskinene kunne oppleves for barn på 1920-tallet, og på den andre siden å påpeke hvordan de moderne maskinene og fascinasjonen for disse flyttet oppmerksomheten og nysgjerrigheten fra noe til noe annet, i dette tilfellet fra de mysterier som skjer under jorden til de fascinerende tingene som skjer på overflaten. Kanskje gjør han dette fordi han mener opplevelsen av maskinene på 1920-tallet har sin ekvivalens i innføringen av massemedier som tv-en på 1950-tallet? Det synes rimelig å stille spørsmålet om Prøysen gjennom barnelitteraturen ønsker å advare barna som hører på, om at de ikke må glemme "hva det egentlig dreier seg om".

I Prøysens framstilling får barnet en særlig opphøyet rolle. I fortellingen er det den voksnes framstilling av barnas fascinasjon som formidles. Barnekarakterene er impulsive og spontane som tydeliggjør fascinasjonen, men det er også de som gis handlingsrom, og som representert ved karakteren Alf uavhengig av en voksen endrer tenkemodus fra fascinasjon til grunning. Denne opphøyde rollen som barna tildeles, kan forstås som et uttrykk for at barn er i stand til å se det ekte, det genuine (kanskje i motsetning til voksne som tar i bruk maskinene som transportmidler eller som hjelpemidler i gårdsarbeidet). Selv om maskinene kan frakte deg fra et sted til et annet på en rask måte, eller underholde deg med barnetimen på radio, eller gjøre jordbruket enklere, er de store mysteriene og de viktige spørsmålene fortsatt de samme. Det er det barnekarakterene hos Prøysen som re-aktualiserer og minner oss om. Slik kan man med et kritisk blikk også hevde at barnet romantiseres, i tråd med et romantikkens barnesyn (Bache-Wiig 84–86), der barnet ennå er ubesudlet av kultur, og har en særlig nærhet til naturen. Men man kan også forstå barnet som det som tar et oppgjør med maskinkulturen, den kulturen som ifølge Heidegger (*Discourse on Thinking* 48–49; *Poetry, Language, Thought* 145–151) gjør mennesket rotløst ved å fjerne det fra sin spesifikke evne til å dvele. I Prøysens fortelling er det barnet som framstilles som det som søker mot noe opprinnelig og mystisk ved å vende hjem, ved å vende tanken mot de mysterier som utspiller seg under jordoverflaten, og ved å gjenoppdage den meditative tenkningen og slik overlate naturen til seg selv.

Biografisk informasjon: Hans Kristian Rustad er ph.d. og førsteamanuensis i nordisk litteraturvitenskap ved Høgskolen i Hedmark. Han har gitt ut boka Digital litteratur. En innføring (2012), og redigert bøkene Fra Wer-geland til Knausgård (2014), Analyzing Digital Fiction (2013) og "der vårgras brydder". Ny lesinger av Åsmund Sveens diktning (2010). For tiden holder han på med et prosjekt om poesi og fotografi.

Litteratur

Bache-Wiig, Harald. *Norsk barndom i to etapper*. Bergen: Fagbokforlaget, 1997.

Eggers, William D. *Government 2.0. Using Technology to Improve Education, Cut Red Tape, Reduce Gridlock, and Enhance Democracy*. New York: Rowman & Littlefield, 2005

Gunning, Tom. "Re-Newing Old Technologies: Astonishment, Second Nature, and the Uncanny in Technology from the Previous Turn-of-the-Century". I Thorburn, David og Henry Jenkins (red.) *Rethinking Media Change The Aesthetics of Transition*. Cambridge: MIT Press, 2003, 39–60.

Heidegger, Martin. *Discourse on Thinking*. New York: Harper, 1969.

---. *Poetry, Language, Thought*. New York: Harper, 1975.

---. *The Question Concerning Technology*. New York: Harper, 1977.

Muench, Frederick. "Technology and Mental Health: Using Technology to Improve Our Lives". I *Psychology today*, 2010. Web 21.05.14: <http://www.psychologytoday.com/blog/more-tech-support/201004/technology-and-mental-health-using-technology-improve-our-lives> .

Nodelman, Perry og Mavis Reimer. *The Pleasures of Children's Literature*. Boston: Allyn and Backon, 2003.

Prøysen, Alf. *Teskjekjerringa på camping*. Oslo: Gyldendal, 1967.

---. *Alf Prøysens Verker. Bind 3. Det var da det og itte nå*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 1978.

---. *Da jeg var liten*. Oslo: Gyldendal, 1997.

---. *Det er så vemodig mange viser*. Oslo: Tiden, 1997.

Rustad, Hans Kristian. "Mrs Pepperpot and Modern Technology: Empowerment and Techno-Poetics in 'Mrs Pepperpot's Outing'". I Lassén-Seger, Maria og Anne Skaret (red.) *Empowering Transformation. Mrs Pepperpot revisited*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 59–68.

Schildrop, Edgar B. "På skilleveien i dette angstens og håpets århundre". I Hansen, Jan-Erik Ebbestad (red.). *Norsk tro og tanke. 1940–2000*. Bind 3. Oslo: Universitetsforlaget, 1998.

Schivelbusch, Wolfgang. *Järnvägsresandets historia*. Lund: Arkiv, 1998.

Shklovsky, Victor. "Art as Technique". I Lodge, David. *Modern Criticism and Theory. A Reader*. London: Longman, 1997, 16–30.

Slettan, Svein. "Down to Earth. Nature in the Mrs Pepperpot Stories". I Lassén-Seger, Maria og Anne Skaret (red.) *Empowering Transformation. Mrs Pepperpot revisited*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 47–58.

Svensen, Åsfrid. *Å bygge en verden av ord. Lyst og læring i barne- og ungdomslitteratur*. Bergen: Fagbokforlaget, 2001.